ابن هانی الاندلسی
تأملات فی سیرته وادبه

حیدر محلاتی

عضو هیأت علمی دانشگاه قم

چکیده:

علی رغم تطور و شکوفایی که مسلمانان در قرن چهارم هجری بدان دست یافتند، این همه اختلافات و تعصبات قومی و طایفه‌ای - البته بنا به طبعات سیاسی - انتشار گسترده‌ای یافت و همین دامنهٔ انتشار حرف‌های بی‌پایه و بدون اسناد و مدرک را افزایش داد؛ به گونه‌ای که در بسیاری از موارد چنان ابهام و سردرگمی چهرهٔ برخی مسایل تاریخی را پوشانده است که به شناخت واقعی در بارهٔ آن‌ها نمی‌توان امیدوار بود. از جمله شخصیت‌هایی که تحت چنین شرایطی چهره و زندگی او ترسیم شده است، ابن‌هانی‌اندلسی می‌باشد که سراسر اطراف او را ابهام فرا گرفته است؛ کسی که حامل پرچم شعر در اندلس است. هدف از این مقاله آن است که در پاره‌ای از موارد (تاریخ تولد و وفات، علت مرگ، محل دفن و نیز صحت و سقم اشعار و کتبی که به وی منتسب شده است) برخی نایل راکه سهواً) عمداً بر مورخان پوشیده مانده است، روشن کند و مطالبی را نیز مازاد بر آنچه تاکنون در بارهٔ وی بحث کرده‌اند، ذکر می‌کند.

واژگان کلیدی: ابن هانی، اندلسی، قرن چهارم، شعر، عربی، شعر عربی.

***

علی الرغم من التطور و الازدهار الذی شهدته الامة الاسلامیه فی القرن الرابع الهجری، فقد حفلت هذه الفتره بکثیر من المفارقات المغالطات التاریخیه التی یعسر فی

و قد كان لاتساع رقعة الطائفية و انتشار العصبيه التى بلغت مبلغاً عظيماً فى تلك الفترة الموطن الملائم و الارض الخصبة لنمو الروايات المفقة و الأقاويل الباطلة، الأمر الذى دفع المورخين السطحيين الى تعمد النقل الببغائى و السرد التقليدى غير الموضوعى دون التدبر فى‌نقلهم و التدقيق فى ما يروون من اخبار.

و تكثر المغالطات و التناقضات غالباً فى الأحداث التى تحمل طابعاً سياسياً و الأخبار ذات الجذور الدينية و المذهبية. ففى هذين الموردين يظهر التباين بأوضح صوره و قد يتعدى الى أبعد حدود اللغط و الاضطراب و فضلاً عن هذا فاننا نلمس تجاهلاً و تغاضياً متعمداً من قبل بعض المورخين تجاه بعض الشخصيات و الأحداث التاريخية المهمة. و مما لا يخفى انّ هذا التجاهل و التغاضى لم يكن صادراً عن سهواً و نسيان بل كان نتيجة الضغوط السياسية الحاكمة و قتئذ.

و من تلك الشخصيات التى اكتنفها الضاب و شابها الغموض و الابهام، ابن‌هانى‌الاندلسى ، "حامل لواء الشعر بالاندلس» (اليافعى، ج ۲،ص ۳۷۵)، و الذى قال‌عنه ابن خلكان: " ليس فى المغاربة من هو فى طبقته لا من متقدميهم و لا من متأخريهم، بل هو اشعر هم‌على الاطلاق و هو عندهم‌كالمتنبى عند المشارقة، و كانا متعاصرين » (ابن خلكان، ج ۴، ص ۴۲۴) و فيه اشتهر قول الشاعر :

ان تكن فارساً فكن كعلى او تكن شاعراً فكن كابن هانى
كل من يدعى بما ليس فيه كذّبته شواهد الامتحان

(عبود، ص ۲۹۲)

و المراد من هذا المقال هو تسليط الضوء على جوانب غامضة من سيرة ابن هانى و تبيين ماالتبس على المورخين ـ عمداً أو سهواً ـ من أمر هذا الشاعر، بالاضافة الى بعض الجوانب التى لم يتناولها الدارسون و الباحثون لهذه الشخصيه حرصاً على ان يأنى هذاالعمل بجديد غير معاد.

ولد ابوالقاسم محمد بن هانئ بن محمدبن سعدون المهلبى الأزدىّ الاندلسى، و قيل

الإلبیری (ابن سعید الاندلسی، ص ۸٦) الغرناطی (ابن الخطیب، ج ۲، ص ۲۸۸) و ایضاً البستی (اسماعیل پاشا البغدادی، ج ۲، ص ۴۷) المغربی (الباخرزی، ج ۱، ص ۲۰۳)المعزّی (ابن منظور، ص ۱۳۰) سنة ۳۲۰ هـ أو ۳۲٦ هـ سکون من قری اشبیلیة، و قیل بالبیرة (ابن الألابار، التکمله، ج ۱، ص ۳٦۸؛ ابن سعید المغربی، ج ۲، ص ۹۷؛ ابن الخطیب، ج ۲، ص ۲۹۳)، و القول الاول اصح باجماع المورخین.

نشأ ابن هانی فی اشبیلیة، واشتغل و حصل له حظ وافر من الادب و عمل الشعر و مهر فیه. و کان حافظاً لاشعار العرب و اخبارهم و کان اکثر تأدبه فی دار العلم بقرطبة (ابن الأبار، التکمله، ج ۱، ص ۳٦۸). و اول من اتصل بهم ابن هانی من اهل الدولة کان صاحب اشبیلیة . فاعزه و اکرمه، و صار عنده ذا مکانة و منزلة، و اقام معه زمناً لیس بالمدید. اما سبب مفاقتة ایاه فیبدو ان اهل اشبیلیة نقموا علی الملک لاقامة شاعر عنده یعتقد بامامة الفاطمیین. فانفصل عنه و کان سنة یومئذ سبعة و عشرین عاماً.

و من هنالک خرج ابن هانی إلی ارض المغرب فلقی القائد جوهر الصقلّی، مولی المعز لدین الله الفاطمی و اقام بجانبه، فنمی خبره الی المعز فطلبه. و عندما انتهی الیه فی المنصوریه قرب القیروان امتدحه بغرر المدائح و عیون الشعر. فبالغ المعز فی الانعام علیه و ظل عنده منعماً مکرماً الی ان ارتحل معزالی المصر. و فی الجملة لم یکن هناک ممدوح أعزّ شاعره و اکرمه کما أعزّ المعز ابن هانی. و عندما بلغه خبر موته تاسف، و قال: "هذا الرجل کنا نرجوا ان نفاخر به شعراءالمشرق فلم یُقدَّر لنا ذالک»(ابن خلکان، ج ۴، ص ۴۲۲)

و اقوال العلماء و الادبا فی ابن هانی کثیرة، أذکر بعضها هنا لتبیین مکانة هذا الشاعر فی الاواسط العلمیه و الادبیة. منها ما قال ابن شرف القیروانی: "و اما ابن هانی محمد، الاندلسی ولادةً، القیروانی وفادةً و افادةً ؛ فَرَعْدي الکلام، سرديُّ النظام ؛ متین المبانی، غیر مکین المثانی» (ابن بسام، ج ۱،ص ۱٦۴) و قال الفتح بن الخاقان: " علق خطیر و روض أدب مطیر. غاص فی طلب الغریب حتی ادرج دره المکنون و بهرج بافتنانه فیه کل

الفنون» (ابن خاقان، ص ۸۴). و قال ابن فضل الله العمری: "فحل الشعراء... الذی یَمُجُّ الشهد بلامراء، و ذو المعانی الفصیحة والمبانی الصحیحة». (ابن فضل العمری، السفر السابع عشر، ص ۹). و فیه قال لسان الدین بن الخطیب: "کان من فحول الشعراء، و أمثال النظم، و برهان البلاغة، لا یُدرک شاوه، و لا یُشَقُّ غباره، مع المشارکة فی العلوم و النفوذ فی فکّ المعمّی» (ابن الخطیب، ج ۲، ص ۲۸۹) و قال ایضاً "العقاب الکاسرة، و الصمصامة الباترة، و الشوارد التی تهادتها الآفاق، و الغایات التی إعجز عنها السابق» (ابن الخطیب، ج ۲، ص ۲۹۰). و قال ابن الدوادار: "ابن هانی الاندلسی محمد الذی فضل فی الاحسان ابناء جنسه، و سلک فی مدح الخلفاء طریقاً لم یأنس فیها بغیر نفسه، و اتی من المجالس الباهرة بما لم یعرف من قبله، و أبان باعرابه عن غزارة طبعه و سعة فضله». (ابن الدوادار، ج ٦، صص ۲۴۰).

و یواجه الباحث و المحقق ـ من خلال مراجعاته و دراسته للمصادر و المظان ذات الصلة بسیرة ابن هانی و تراثه الشعری الثرّ ـ صعاباً جمّة و عقبات کاداء کثیرة بسبب تناقض الاخبار و اضطراب الاقوال و الروایات. و من خلال تأملات و ثیدة فی الموروث التاریخی و الادبی لهذا الشاعر النابغة کانت لنا الملاحظات استخلصناها فی النقاط التالیة :

اولاً: تاریخ وفاة الشاعر و سبب موته و مدفنه

تواترت الاخبار فی تاریخ وفاة ابن هانی. فقد اجمع المؤرخین بان سنة ۳۶۲ هـ هی سنة وفاته. و من المورخین من ذهب الی انّ ابن هانی توفی ستة ۳۶۱ هـ (ابوالفدا، ج ۱، ص ۱۱۲). و القول الاول اصحّ بتواتر الشواهد التاریخیة .

اما سبب موته فموضع استغراب و تأمل. فقد تضاربت الروایات و تناقضت الاخبار فی علة موت الشاعر. لیس غریباً ان یحدث مثل هذا التناقض و الاضطراب . فکما مرّ آنفاً فانّ للعوامل السیاسیة الدور الاکبر فی حرف مسار التاریخ عن جادة الصواب و خنق الحناجر الداعیة الی احقاق الحق و ازهاق الباطل. و یأتی ابن هانی من ضحایا الغدر السیاسی الذی

کان یطیح باقطاب باقطاب الفکر و اعلام الامة. و من المناسب هنا ان نستشهد بمقالة الدکتور احمد بدر حول الأجواء الخانقة و اعمال العنف و الجاسوسیة التی کانت سائدة فی تلک الفترة: "و کان لدی الامویین عمّالهم الذین یتقصون أتباع الفاطمیین فی الاندلس، و بالوقت نفسه قاموا ببث جواسیسهم فی اراضی المغرب. و تورد الروایات بعض الاخبار التی تفید بقیام هؤلاء بأعمال مشابهة لتلک التی تقوم بها الجاسوسیة فی العصر الحدیث، کقیام البعض برصد تحرکات الخصوم و شراء اتباعهم، و قیام البعض الاخر بنقل معلومات من البلاد المعادی أو قتل زعماء الخصوم أو اختطاف الخطرین." (بدر، ص ۱۵۷)

و المطالع لدیوان الشاعر یجد أبیاتاً کثیرة و قصائد عدیدة فی قدح بنی امیة و التنکیل ببنی العباس. فمن قصیدة له یخاطب الفاطمیین و یذم فیها الامویین و العباسیین:

لو تلمسون الصّخر لانبجستْ به و تفجّرت و تدفّقت أنهارُ
او کان منکم للرّفات مخاطِبٌ لَبّوا و ظنّوا أنّه انشارُ
لستُم کأبناء الطلیق المرتدی بالکفر حتی عضّ فیه أسارُ
أبناءَ نَتلَةَ مالکم و المعشرِ هم دوحة اللّه الذی یختارُ
رُدّوا الیهم حَقّهم و تنکّبوا و تَحَمّلوا فقد استحمّ بَوارُ
و دعواالطریق لفضلهم فهم الاولی لهُمُ مَجْهَلةِ الطریق منارُ

(ابن هانی، ص ۱۵۰ ـ ۱)

و قد أحسّ ابن هانی بنقمة الامویینّ و غضب العباسیین علیه، الا انّ تمسکه الوثیق بمعتقدات و ایمانه العمیق بمبادئه جعله یخطو نحو أهدافه خطواتٍ راسخة غیر مبالٍ بسخط الساخطین و غضب الغاضبین:

و ما نقموا الا قدیم تَشَیُّعی فنجیٰ هزبراً شدُّهُ المتدارکُ

(نفس المصدور، ص ۲۴۵)

و هو القائل:

لم يَجْهلوا ما تلاقى التشيع من تحريض شاريةٍ او بأس شاريّ

(نفس المصدور، ص ۳۸۳)

و لابد هنا من استعراض الروايات التي ذكرت سبب موت ابن هانی. فهی و علی اضطرابها و تنوعها تبيين لنا مظلوميه الشاعر الرسالی و مايحتمل من اهوال و مشاق فی سبيل اهداف و مبادئه :

۱ـ قيل: لما وصل الی (برقة) أضافة شخص من أهلها، فأقام عنده أياماً فی مجلس الانس، فيقال انّهم عربدوا فقتلوه (بن خلكان، ج ۴، ص ۴۲۲).

۲ـ قيل: خرج ليلة سكران من بيته، فلما اصبح الناس وجدوه ملقی فی سانية من سوانی البلد مخنوقاً بتكة سراويله (الحموی، ج ۱۹، ص ۹۳؛ اليافعی، ج ۲، ص ۳۷۶).

۳ـ قيل: شرب ببرقة و سكر و نام عرياناً، وكان البرد شديداً فأفلج (ابن الخطيب ،ج ۲، ص ۲۹۳).

۴ـ قيل: قتل غيلة فرؤی ملقی علی جانب البحر قتيلاً لايدری من قتله (ابن الاثير، ج ۵، ص ۳۷۹).

۵ـ قيل: قتل فی برقة فی مشربة علی صبی (ابن سعيد المغربی، ج ۲، ص ۹۸).

۶ـ قيل: مات فجأةً (ابن فضل الله العمری، السفر السابع عشر، ص ۹).

۷ـ قيل: انّ الامير تميم بن المعز لدين الله حسده لجودة شعره فقتله لذلك (ابن الدوادار، ج ۶، ص ۲۵۴).

۸ـ قيل: انّه وقع فانكسرت رقبته (بروكلمان، ج ۲، ص ۱۰۲).

و اذا رجعنا الی من نثق فی روايته و نأخذ بكلامه نجد قول من قال بانّه قتل غلية أقرب الی الصواب من غيرها نظراً لما تقدم من تمسك الشاعر بعقائده و مبادئه.

و من هنا يذهب مؤرخو الشيعة الی انّ ابن هانی قتله لتشيعه و ولائه الخالص لمذهب اهل البيت (عليه‌السلام) (حسن الصدور، ص ۲۰۷).

اما عن مدفنه فلايزال قبر ابن هانی مجهولاً لايعرف محلّه. و للدكتور ممدوح حقی

کلمة فی هذا الموضوع، یقول فیها: " و لقد بحثت عن قبر ابن هانی مراراً اذ کنت هناک [ای فی لیبیا] مستشاراً للمعارف. و تحریت کثیراً و لکن جمیع جهودی ذهبت عبثاً للبعد الزمنی الفاصل بیننا و بینه، و ما توالی علی البلاد من حروب و کوارث و هزّات ضخمة، محت فیها معالم کبیرة بارزة... و انّ کلمة "برقة" التی قیل انّه قتل فیها لاتعنی علی اطلاقها مکاناً معیناً محدوداً، فهی فی لیبیا القطر الشرقی کله، أو منطقة بنغازی و اجرابیا و البادیة المنحازة وراء الجبل الاخضر مما دون الصحراء و یسمّونها برقة البیضاء. أو المنطقة الشرقیة من الجبل الاخضر و تسمی برقة الحمراء»(منیر ناجی، ص ۱۰).

ثانیاً: شکله و شمائله

انّ النصوص التاریخیة التی فی متناول ایدینا و التی قدر لنا نعثر علیها لم تذکر من وصف الشاعر شیئاً، بل اقتصرت علی ایراد صورة غامضة مبهمة لاتفصح عن حقیقة الشاعر الا القلیل المضطرب. فلذ لم یکن أمامنا سبیل الی معرفة ملامح الشاعر و شمائله من خلال کتب التاریخ سوی الرجوع الی دیوان الشاعر الذی اصبح مرجعنا الاول و الاخیر فی تحدید صورته و شکله. قال ابن هانی:

لقد أشبَهَتنی شَمعَةٌ فی صبابةٍ — و فی هَوْلِ ما ألقی و ما اتوقّعُ
نحول و حُزنٌ فی فناء و وحدةٍ — و تسهیدٌ عینٍ و اصفرارٌ و ادمُعُ

(ابن هانی، ص ۲۰۱)

فاذا اخذنا بنظر الاعتبار ان الشاعر کان جادّاً فی کلامه هذا غیر مبالغ فی قوله فالظاهر من هذین البیتین ان ابن هانی کان نحیف البدن، رقیق الجسم، تعلو وجهه صفرة کأصفرار ضوء الشمعة. و فی اشارة اخری انشد ابن هانی:

و الشیبُ یضربُ فی فودیّ بارقَهُ — و الدهر یقدح فی شملی بتبدیدِ
و رابَنی لون رأسی انّه اختلقت — فیه الغمائم من بیض و من سودِ

(نفس المصدور، ص ۹۰)

و قال ایضاً:

فأما و قد لاح الصباح بلمّتی و انجابَ لیل عمایتی و تکشّفا

(نفس المصدوز، ص ۲۰۲)

و هذه صفة اخری هی الشیب الذی طرق رأس الشاعر فخالط سویدات شعره و هو لایزال فی عنفوان شبابه.

هذا هو کل ما حفظه الدیوان من وصف الشاعر و شمائله. صورة غیر وافیة الا أنها تحدد بعض ملامح الشاعر و تکشف عن سماته و اوصافه.

ثالثاً: فی انتساب بعض لابیات الی ابن هانی

نسب الی ابن هانی هذان البیتان:

حَلّ برّقادة المسیحُ حَلّ بها آدم و نوحُ

حَلّ بها الله ذو المعالی فکل شَیءٍ سواه ریحُ

(ابن الاثیر، ج ۵، ص ۳۷۹ و ابن کثیر، ج ۱۱، ص ۳۱۰)

کثر الجدل و احتدم النقاش حول هذین البیتین، و قد کُفرابن هانی بسببهما. الا انّ هذین البیتین لایمکن نسبتهما الی ابن‌هانی حسب الأدلة التالیة:

الدلیل الاول: انّ البیتین کما ذکر ابن عذاری المراکشی هما لمحمد البذیل کاتب ابی قضاعة، قالها اثر دخول عبیدالله المهدی رقّادة سنة ۲۹۷ هو قد أضاف بیتاً ثالثاً أورده بعد البیت الاول، و هو:

حَلّ بها احمد المصفی حَلّ بها الکبش و الذبیحُ

(ابن عذاری المراکشی، ج ۱، ص ۱۶۰)

الدلیل الثانی: انّ الابیات لیست فی دیوان ابن هانی، و لا شرح الدیوان الموسوم به "تبیین المعانی فی شرح دیوان ابن هانی» للمحق الهندی، زاهد علی، الذی، اعتمد علی مخطوطات کثیرة لم ترد فی جمیعها هذه الابیات.

الدليل الثالث: انّ رواة هذين البيتين أكدوا على انهم وجدوا البيتين منسوبين الى الشاعر و انهم لم يعثروا عليهما فى ديوانه. من هؤلاء المورخين ابن الاثير صاحب الكامل فى التاريخ، الذى ذكر بأنّه لم يجد البيتين فى ديوان الشاعر (ابن الاثير، ج ۵ ،ص ۳۷۹). و كذلك ابو الفداء اسماعيل بن كثير الدمشقى قال بأنّه لم ير البيتين فى شعر ابن هانى و لا فى ديوانه(ابن كثير، ج ۱۱، ۳۱۰)و من هنا يتضح انّ هذه الابيات ليست من شعر ابن هانى و انما نسبت اليه سهواً و عن غير بيّنه، أو عمداً لاغراض خاصة تهدف الى التنكيل بالشاعر و الاطاحة به و ابعاده عن معترك التواجد السياسى و الثقافى الفاعل فى لمجتمع.

رابعاً: وقفة كتاب شهداء الفضلية للعلامة الامينى

عبّر العلامة الامينى عن ابن هانى الاندلسى فى كتابه شهداء الفضلية بـه "النحوى الشاعر» (الامينى، ص ۲۰). و يبدو انّ المؤلف قد خلط ابن هانى الشاعر الاندلسى و بين ابى عبدالله محمد بن هانى اللخمى البستى المعروف ايضاً بابن هانى المغربى،احد اكبر العلماء العربية فى المغرب، و صاحب المؤلفات الكثيرة فى العلوم العربية و خاصة النحو. فمن كتبه: "شرح التسهيل لابن مالك» و " الغرة الطالعة فى شعراء المائه السابعة» و " انشاد الضوال و ارشاد السؤال فى لحن العامة». و قد قتل فى حصار جيل طارق سنة ۷۳۳ هـ(كنون، ج ۱، ص ۲۱۰، ۲۱۱).

خامساً: هل لابن هانى مؤلفات اخرى غير الديوان ؟

سبق و ان جاء فى ثنايا المقال ان ابن هانى كان قد تعلم بدار العلم بقرطبة، و نال حظاً وافراً من العلم و الادب. و من المعروف انّه لم يخلف أثراً آخر غير ديوانه المشهور. الا انّ بعض المورخين ذكروا لابن هانى كتاباً فى التاريخ سماه اسماعيل باشاالبغدادى " تاريخ الاندلس» (اسماعيل باشا البغدادى، ج ۲، ص ۴۷) و عبر عنه فواد سزگين بـه " تـاريخ ابن هانى»(سزگين، ج ۵، ص ۱۰) و قال عنه كارل بروكلمان بانه لايزال محفوظاً فى فاس

(بروکلمان، ج ۲، ص ۱۰۲). و قد تحریت عن هذا الکتاب مروراً و بحثت عنه فی فهارس المخطوطات کثیراً دون ان اهتدی الی شیءٍ یذکر. و یبقی هذا الامر عالقاً بین الصحة و السقم حتی یثبت عیاناً. لان الشواهد المتوفرة حالیاً لاتدل علی نسبة مثل هذا الکتاب لابن هانی.

سادساً: مستدرک اشعار ابن هانی

من خلال البحث فی کتب الادب و المصادر المعنیة بسیرة و ادب ابن هانی عثرنا علی ابیات نسبت الی الشاعر لم ترد فی طبقات دیوانه القدیمة و لا فی دیوانه المطبوع حدیثاً من تحقیق محمد الیعلاوی، الذی اعتمد علی کتاب الباحث الاسماعیلی زاهد علی، "تبیین المعانی فی شرح دیوان ابن هانی"، الذی یعد من اکمل الدواوین المطبوعة مادة و أجودها تدقیقاً نظراً لاعتماد الباحث علی عدد وافر من مخطوطات الدیوان المنتثره فی انحاء العالم و بعض المخطوطات الهندیه النادرة. و قد أضاف المحقق الیعلاوی الی الدیوان الجدیدة مخطوطة تونسیة فیها اضافات و زیادات لم ترد فی مخطوطات التبیین. و نضیف هنا الابیات التی عثرنا علیها من خلال تجوالنا فی مجامیع الشعر وکتب الادب لتسهم و لو بقدر ضئیل فی لم شتات ما تناثر من سیرة من هذا الشاعر الکبیر و تراثه الشعری الغزیز.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

ـ الألف ـ

و خیر زاد المرء من بعد التُّقی ... حُبُّ النُّقاةِ الغُرّ اصحاب الکسا

(ابن شهر آشوب، ج ۴، ص ۵)

ـ السین ـ

قال یمدح فاتح "قابس»:

ضحک الزمان وکان قدماً عابساً ... لمّا فتحتَ بعزمِ سیفک قابساً

أنکحتها بکراً و ما أمهرتَها ... إلّا قناً وصوارماً و فوارساً

من کان بالسُّمر العوالی خاطباً فتحت له الحصون عرائساً

(الیافعی، ج ۲، ص ۳۷۸؛ابن العماد، ج ۳، ص ۴۳)

- القاف -

عاطیتُه کأساً کان شعاعها شمسُ النهار یضیئهُ اشراقها

انظر الیه کانه متنصّلٌ بجفونه مما جنت أحداقها

وکأنّ صفحةَ خدّه و عذارَه تفاحةٌ حفّت بها أوراقها

(الخفاجی، ج ۱، ص ۲۶۰-۶۱؛المحبی،ج ۱، ص ۱۳۷)

- النون -

ما هذه الالف التی قد زدتُمُ فدعوتم الخُوّانَ بالإخوانِ

ما صَحَ من أحدٍ فأدعوه أخاً فی الله محضاً لا و لا الشیطان

اما مولّ عن وادي ماله وجه ولنا من له و جهانِ

(ابن المستوفی، ج ۱، ص ۸۰)

علّمته باب المضاف تفاؤلاً و رقیبه یغرقه بالتنوینِ

(الصفدی، ج ۱، ص ۲۵۳)

و یوم کأن الغیم تحت سمائه حکی مقتلي سحّاً و لم یحکنی ضنّاً

کأن الغوادي بالمثاني نضحنه و ألبسنه ثوباً من الخزّ ادکنا

(ابن الابار، ج ۱، ص ۳۰۵)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

توضیحات

۱- و یکنی ایضاً ابا الحسن.

۲- اجمع المورخین علی ان والد الشاعر هو هانی بن محمد إلّا انّ الصفدی سمّاه خطأ ابراهیم بن هانی (الصفدی، ج ۱، ص ۳۵۲) و قد وقع فی الخطا نفسه کارل بروکلمان (بروکلمان، ج ۲، ص ۱۰۱) و فی هدیه العارفین (البغدادی، ج ۲، ص ۴۷) جاء اسمه علی بن هانی و هو خطأ لاشک فیه.

۳- نسبة الی المهلّب بن ابی صفرة الأزدیّ.

۴- و هی نسبة تفرّد بها البغدادی دون غیره من المورخین.

۵- و ذکر نسبة الی المعزلدین‌الله حاکم المغرب لکثرة مدائحه فیه.

۶- لم یرد اسمه فی المصادر المعنیه بالموضوع، الا انه یحتمل ان یکون اسماعیل بن بدر اسماعیل بن زیاد من ولاة الدولة الامویه بالاندلس و المتوفی سنة ۳۵۱ هـ و قد ولی اشبیلیة فی زمن ناصر عبدالرحمن و کان له فی الحدیث و الشعر ید (ابن الابار، الحلة السیراء، ج ۱، ص ۱۵۴)

۷- و ذکر ابن کثیر فی کتابه البدایة و النهایة (ج ۱۲، ص ۱۸۷) ان خطیب سوسة انشد ابیاتاً عندما فتح تمیم بن المعز لدین الله الفاطمی قابساً، و الابیات هی :

ضحک الزّمان و کان یلقی عابساً — لما فتحت بحد سیفک قابساً

و اتیتها بکراً و ما امهرتها — الا قنا وصوارماً و وفوراً

الله یعلم ما جنیت ثمارها — الا و کان ابوک قبلاً غارساً

من کان فی زرق الاسنّه خاطباً — کانت له قلل البلاد عرائساً

۸- و قد اضاف المولف بعد ان ذکر الابیات قائلا: " وجدت هذه الابیات فی آخر دیوان من دواوین شعر ابی القاسم محمد بن هانی المغربی، و ذکرها ابو علی الحسن بن رشیق الأزدی فی کتاب انموذج شعراء المغرب لمحمد بن ابی سعید أحمد و یعرف بابن شرف». و تجدر الاشارة الی ان الشیخ عباس القمی نسب البیت الاول لِأبي الحسن علی بن الفضال القیروانی المفسر اللغوی النحوی صاحب العمیدی المتوفی سنة ۴۷۹ هـ (القمی، ج ۳، ص ۱۴۵).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ:

ابن الأبار القضاعی، محمد. التکملة لکتاب الصلة. مصر: ۱۹۵۶.

ـــــــــــــ . الحلة السیراء. تحقیق الدکتور حسین مؤنس. القاهره: الشرکة العربیة للطباعة و النشر، ۱۹۶۳.

ابن الاثیر، علی. الکامل فی التاریخ. بیروت: دارالحیاة التراث العربی، ۱۹۸۹.

ابن الخطیب، لسان الدین. الاحاطة فی الاخبار غرناطة. تحقیق محمد عبدالله عنان القاهره: الشرکة المصریة للطباعة و النشر، ۱۹۷۴.

ابن الدوادار، عبدالله. کنز الدرر و جامع الغرر. تحقیق صلاح الدین المنجد. القاهره: لجنة التألیف و الترجمه و النشر، ۱۹۶۱.

ابن المعاد، عبدالحی. شذرات الذهب فی الاخبار من الذهب. مصر ۱۳۵۰.

ابن المستوفی، المبارک. تاریخ اربل. حققه وعلق علیه سامی بن السید خماس الصقار. بغداد: دارالرشید، ۱۹۸۰.

ابن بسام الشنترینی، علی. الذخیرة فی محاسن اهل الجزیرة. القاهرة: ۱۹۴۵.

ابن خاقان، الفتح. مطمح الانفس و مسرح التانس فی ملح اهل الاندلس. مصر: مطبعة السعادة، ۱۳۲۵هـ

ابن خلکان، احمد. وفیات الاعیان و أنباء أبناء الزمان. تحقیق الدکتور احسان عباس. بیروت: دارالثقافة، بی تا.

ابن سعیدالمغربی، علی. المغرب فی حلی المغرب. تحقیق الدکتور شوقی ضیف. القاهره: دارالمعارف، بی تا، الطبعة الثانیه.

ابن سعید المغربی، علی. رایات المبرزین و غایات المبزین. تحقیق الدکتور النعمان عبد المتعال القاضی. القاهره: لجنة احیاء التراث الاسلامی، ۱۹۷۳.

ابن شهر آشوب، محمد. مناقب آل ابی طالب. بیروت : دارالاضواء، ۱۹۸۵.

ابن عذار المراکشی. البیان المغرب فی أخبار الاندلس و المغرب. بیروت: دارالثقافة، بی تا.

ابن فضل الله العمری، احمد. مسالک الابصار فی ممالک الامصار. فرانکفورت: معهد تاریخ العلوم العربیة و الاسلامیة، ۱۹۸۸.

ابن کثیر، اسماعیل . البدایة و النهایة. بیروت: بی تا، ۱۹۸۸.

ابن منظور، محمد. نثار الازهار فی اللیل و النهار. بیروت: مکتبة الحیاة، ۱۹۸۳.

ابن هانی، محمد. دیوان ابن هانی الاندلسی. بیروت: دار صادر، بی تا.

ابوالفدا عمادالدین اسماعیل. المختصر فی أخبار البشر. مصر: بی نا، بی تا .

اسماعیل باشا البغدادی. هدیة العارفین. طهران: المکتبة الاسلامیة، ۱۹۶۷.

الامینی، عبد الحسین. شهداء الفضیلة. قم: دارالشهاب، بی تا.

الباخزری، علی بن الحسین. دمیة القصر و عصرة اهل العصر. تحقیق الدکتور محمد التونجی. بیروت: مؤسسه دارالحیاة، ۱۹۷۱.

الحموی، یاقوت. معجم الادباء. بیروت: درالفکر، ۱۹۸۰، الطبعة الثانیة .

الخفاجی، احمد بن محمد. ریحانة الادبا و زهرة الحیاة الدنیا. تحقیق عبدالفتاح محمد الحلو. القاهره: بی نا، ۱۹۶۶.

الصفدی، خلیل بن ایبک. الوافی بالوفیات. بی جا، بی تا، ۱۹۶۲.

ـــــــــــــــــــ . الغیث المجسم فی شرح لامیة العجم. الاسکندریة: المطبعة

الوطنية، ۱۲۹۰ ه

القمی، عباس. الکنی و الالقاب. النجف: المطبعة الحیدریة، ۱۹۷۰.

المحبی ، محمد. خلاصه الاثر فی أعیان القرن الحادی عشر. مصر: بی نا، ۱۲۸۴ه

الیافعی، عبدالله بن اسعد . مرآة الجنان. حیدر آباد: الدکن، ۱۳۳۸ ه

بدر، احمد. تاریخ المغرب و الاندلس. دمشق: المطبعة الجدیدة ، ۱۹۸۰ .

بروکلمان، کارل. تاریخ الادب العربی. ترجمه الدکتور عبدالحلیم النجار. قم: دارالکتب الاسلامی، بی تا .

حسن الصدر: تاسیس الشیعة لعلوم الاسلام. العراق: بی نا، بی تا.

سزگین، فؤاد. تاریخ التراث العربی. نقله الی العربیة الدکتور عرفة مصطفی. قم: مکتبة السید المرعشی، ۱۴۱۲ ه الطبعة الثانی.

عبدالله کنون. النبوغ المغربی فی الادب العربی. بیروت: بی نا، ۱۹۶۱ ،الطبعة الثانی.

عبود، مارون. أدب العرب. بیروت: دارالثقافة، ۱۹۶۰ .

منیر ناجی. ابن هانی الاندلسی درس و نقد. بی جا: دارالنشر للجامعیین، ۱۹۶۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی